

□□□□□□□□, □□□□□□□□,
□□□□□□□□□

Володимир ПОЛІЩУК

**КНИГА ПРО ДВОХ
ПОБРАТИМІВ-
ПОДВИЖНИКІВ**

Тарахан-Берега Зінаїда.
"Заворожи мені, волхве...":
Тарас Шевченко і Михайло
Щепкін. - К.: "Мистецтво",
2012. - 352 с.

Відома й авторитетна дослідниця-шевченкознавець із Канева Зінаїда Тарахан-Берега продовжує свої успішні студії на полі шевченкознавства. Авторка сотень статей, розвідок і рецензій відповідної тематики, кількох монографій, серед яких справжньою вершиною бачиться її "Святиня" – літопис Тарасової гори, Зінаїда Панасівна щойно презентувала не тільки науковцям, а й усій читаючій громаді свою чергову ґрунтовну працю – "Заворожи мені, волхве..." (Тарас Шевченко і Михайло Щепкін), вишукано видрукувану видавництвом "Мистецтво". Уважно прочитавши книгу (чи книгу-альбом, бо й так її можна назвати, зважаючи на кількість і якість уміщеного ілюстративного матеріалу), перш ніж відзначити її безперечні достоїнства, висловлю певний сумнів щодо підзаголовка – отого самого "Тарас Шевченко і Михайло Щепкін", оскільки в тексті монографії значно більше місця відведено саме геніальному акторові Щепкіну, а не геніальному поетові Шевченку, й оскільки ракурс бачення теми їхніх взаємин окреслюється саме "від" Щепкіна, то, думається, логічніше було б у підзаголовку персоналії двох видатних особистостей поміняти місцями: "Михайло Щепкін і Тарас Шевченко". Не кажу, що це надто суттєве зауваження, і все ж...

***** Шевченків Світ *****

Коло Шевченкових друзів і знайомих, як відомо, вельми широке. І тема ця – "Шевченко в колі сучасників" – здобулася на широке висвітлення. Є навіть окремі видання відповідної тематики. Та і взаємини між Тарасом Шевченком і Михайлом Щепкіним описані доволі широко, принаймні про них більш чи менш детально писали практично всі біографи Шевченка, є й окремі розвідки. Однак ж, як і в більшості аспектів і тем шевченкознавства, тема взаємин актора і поета потребує подальших розробок, більшої, об'єктивнішої, а незрідка і критичної уваги дослідників, передовсім таких науково й етично сумлінних, якою є Зінаїда Тарахан-Береза. Цей "комплімент" на адресу авторки монографії цілком нею заслужений не тільки згаданими сотнями праць, а й десятками років наполегливої, прискіпливої, уважної й компетентної архівної роботи, а також, звісно, досконалим знанням літературно-мистецької спадщини Шевченка і, що теж вельми важливо, такою ж тривалою усвідомленою відданістю справі гідного пошанування, вивчення і популяризації спадщини Тараса Григоровича. Хай це не сприймається надто пафосно, але можемо з певністю казати, поглянувши на життя й творчу біографію Зінаїди Панасівни, що ця талановита жінка все життя своє присвятила Шевченковому слову й образу.

Оця рецензована книга зовсім не обмежується тільки осмисленням взаємин Шевченка і Щепкіна. У ній достатньо переконливо й виразно окреслено широке суспільне тло Російської імперії другої половини XVIII – і майже всього XIX століть, показано підступне і в'язке "юридично-правове" поле самодержавно-кріпосницької системи, зокрема й те витончене крюкотворство, що його так яскраво описано у творах класичної літератури. У монографії достатньо широко показано обставини й історію становлення новочасного театру в Російській імперії загалом та в Україні зокрема в першій половині XIX ст., тобто до утворення відомого "театру корифеїв". Цілком фахово аналізується стилістика театральної мови, еволюція різних складових театральної справи тощо. Природно, все це є в монографії актуальним, адже мовиться про реформаційну місію Михайла Щепкіна в історії театру. Вельми цікавою і фактично відкривавчою є аналітична інформація про діяльність перших класиків нового українського письменства – Івана Котляревського та Григорія Квітки-Основ'яненка – у процесі становлення нового українського театру, а також і про їхню роль у творчій долі М. Щепкіна. Скажімо, З. Тарахан-Береза дошукується в архівах тези про те, що саме Г. Квітка-Основ'яненко спонукав М. Щепкіна взятися за комедійні ролі, визначивши таким чином стрижневу лінію творчого шляху видатного актора. Цікаво виписано в книзі історії Полтавського та Харківського театрів на рубежі 1810 – 1820-х років, об'єктивно показано вельми непрості процеси зародження паростків власне українського театру, які пробивалися крізь загати заборон і цензури щодо всього "малоросійського", умови життя тогочасних акторів, серед яких було немало покріпачених, у т. ч. й М. Щепкін. Важливою, отже, позитивною особливістю рецензованої монографії є те, що авторці в ній вдалося достатньо органічно й науково обґрунтовано поєднати особистісну лінію долі Михайла Щепкіна

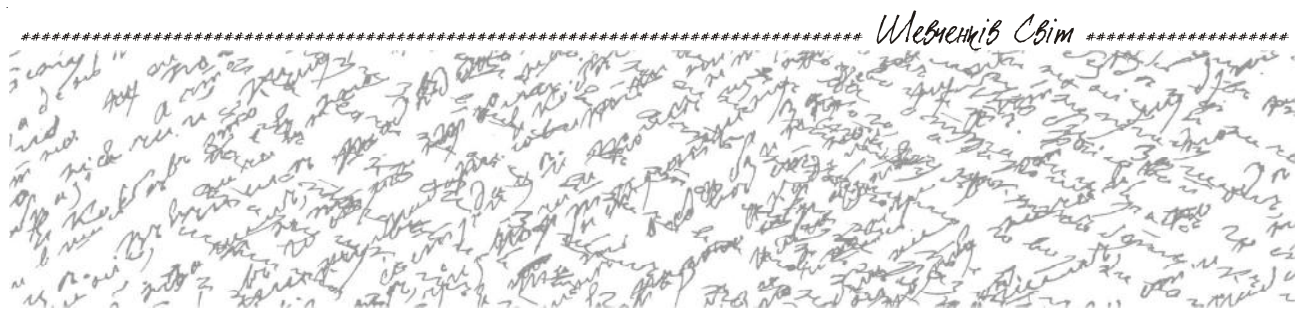

з суспільно-політичним, культурологічним і суспільно-побутовим контекстом його часу. Отже, повторюся, стрижневою віссю дослідження є доля і творчість Михайла Щепкіна, з якою на значній "території" книги переплітаються доля і творчість Тараса Шевченка.

Структурно монографія З. Тарахан-Берези складається з чотирьох "основних" розділів, кожен із яких має певні смислові доміанти, а також кількох мініатюрних "вставних новелок" (назвемо їх так) і блоку ілюстративних додатків із малярської спадщини Тараса Шевченка.

Перший розділ – "Без волі немає долі" – присвячений з'ясуванню біографічних відомостей про Михайла Щепкіна, власне, – це переважно історія закріпачення його предків і тернистого шляху до отримання "вольної". Саме тут, із перших же сторінок, авторка монографії обґрунтовує (документально, "архівно", доказово) українську "природу" Михайла Щепкіна, його органічне вrostання в українську ментальність, плекання в ньому української душі, яка довічно й діяльно житиме в акторові, і яка, безсумнівно, стане згодом своєрідною "основою" для поріднення з такою ж душею Тараса Шевченка. У цьому розділі дослідниця аргументовано вдається до цілого ряду полемічних моментів у долі актора, особливо в заплутаній історії визволення М. Щепкіна з кріпацтва. Послугуючись багатьма архівними свідченнями і джерелами, що вже саме собою є великою цінністю книги, З. Тарахан-Бережа фактично й переконливо "реабілітує" князя Миколу Репніна, який відіграв ключову роль у визволенні талановитого актора, але над ім'ям якого дуже тривалий час висіли різні неприємні звинувачення, породжені недоброзичливцями. Якраз у цьому розділі й демонструє дослідниця різні бюрократичні крюкотворства на шляху можливого розкріпачення людини, а також подає фотокопії багатьох важливих і рідкісних документів, виявлених нею в архівах Москви, Петербурга, інших міст.

І другий розділ – "Талант істинно народний" – вирізняється ґрунтовною документальною базою, численними посиланнями на архівні джерела й цитуваннями першоджерел. Ключова семантика розділу – становлення Михайла Щепкіна як актора на кону Полтавського і Харківського театрів, долання ним театральних шаблонів, невпинне творче зростання, здобуття широкої популярності. І все це на широкому суспільно-побутовому й культурологічному тлі, про що йшлося вище. У цьому ж розділі достатньо широко висвітлена майже сорокарічна творча діяльність М. Щепкіна в Московському театрі, показано творче новаторство і реформаторство актора в театральній справі й неодмінне, на чому постійно й доказово наголошує авторка монографії, культивування актором української тематики, яку він силою свого таланту і всупереч різним заборонам і настановам, подавав не вульгарно, не карикатурно, а щиро душевно, позитивно-прихильно, досягнувши, зрештою, саме такого сприйняття "малоросійської" тематики навіть у тогочасних імперських столицях. З. Тарахан-Бережа переконливо показує й ту важливу "відроджувальну" роль, яку відіграв М. Щепкін у популяризації п'єс М. Гоголя, котрі російська публіка спочатку

не сприймала, та магія щепкінського таланту й тут пододала упередження, забезпечивши успіх згодом уже класичним гоголівським комедіям.

І тільки в третьому розділі на "кін" монографії прямо входить тема взаємин Тараса Шевченка та Михайла Щепкіна. Дослідниця на строгій документальній основі простежує історію їхнього знайомства і подальшої щирої дружби і взаємопідтримки, особливо зосереджуючись на періоді Шевченкового "післязаслання" та факті приїзду вже понадсімдесятилітнього М. Щепкіна до Нижнього Новгорода, аби побачити звільненого поета. І в цьому розділі виписане "коло сучасників" Щепкіна й Шевченка (особливо – Гоголь, П. Куліш), а також проведено історико-текстологічне коментування Шевченкових творів, які мали посвяту М. Щепкіну ("Чигирин", "Заворожи мені, волхве", "Неофіти"). До аналітичного літературознавчого тексту подано цікавий і доречний ілюстративний матеріал. З. Тарахан-Береза цілком слушно наголошує на вельми важливому значенні приїзду Щепкіна до Нижнього Новгорода: "Щепкін, безсумнівно, воскресив у Шевченкові віру в себе і свій талант. Про це свідчить і триптих "Доля. Муза. Слава", створений 9 лютого 1858 року також у Нижньому Новгороді вже по від'їзді актора..." (с. 191).

Нарешті, розділ четвертий – "Таємниця одного портрета". Певно, треба сказати, що він має помітно інакшу "фактуру", хоча цілком від перших трьох не відособлений, бо ж імена Шевченка і Щепкіна тут активно фігурують. З. Тарахан-Береза оповідає про власне, як пишеться в анотації до книги, "оригінальне дослідження щодо живописного твору Т. Г. Шевченка "Портрет Михайла Щепкіна", але йдеться тут не про відому Шевченкову картину 1858 року, а про портрет, датований орієнтовно 1843 роком. Авторка описує історію віднайдення твору, низку експертних оцінок щодо нього, подає відповідний документально-ілюстративний матеріал, з якого достатньо переконливо висновується, що описаний "Портрет невідомого" є твором Т. Шевченка, на якому зображений М. Щепкін.

Є в аналізованій книзі й кілька своєрідних, як мовилося, "вставних новелок" (сс. 85, 115, 123), котрими коментуються три малознані портрети (М. Щепкіна, Е. Рашель, Т. Шевченка), авторство й історія створення яких не доведені, але ж такі, що дотичні до осмислюваної в монографії тематики.

Безсумнівно, слід відзначити поліграфічні якості книги, котру можна вважати вельми вартісним науково-творчим дослідженням, вагомим внеском Зінаїди Тарахан-Берези не тільки в шевченкознавство, але і в щепкінознавство.

Видання стане добрим дарунком авторки до 200-літнього Шевченкового ювілею, до 225-річчя Михайла Щепкіна, та й до свого ювілею теж, із яким шановну Зіну Панасівну треба щиро привітати.

